

організаційної системи креативного менеджменту, загальні принципи якого означив автор у своїй роботі.

Б. В. Літовченко цілком справедливо зосередив увагу не лише на ключових моментах стратегічного та міжнародного менеджменту, що є цілком закономірним з огляду на ситуаційний, адаптивний та системний підходи до теорії та практики управління кінця ХХ ст., а й на гуманістичному аспекті економічного розвитку, змінах у природі організації та менеджменту. Цілком слушною може вважатися авторська позиція щодо зміни парадигми від соціально-технічної до органістичної організаційної моделі в умовах економіки знань і креативної економіки. Велика увага у дослідженні приділяється також становленню інституціоналізації економічних відносин управління як у внутрішньому, так і у зовнішньому середовищі організації, з огляду на можливий її вплив на майбутні бажані зміни.

Досить цікавим і новим є авторський підхід до аналізу менеджменту у контексті розвитку фізики та метафізики. На нашу думку, це може дати поштовх для подальшого аналізу інституту людини в сучасних наукових дослідженнях, хоча деякі аргументи автора щодо природи фізики та метафізики менеджменту можна вважати вельми дискусійними.

Крім цього, можна зауважити, що започаткування автором принципів т. зв. «креативної школи менеджменту» потребує критичного аналізу та подальших досліджень, адже запропонована ним класифікація стратегічного менеджменту в умовах глобалізації й креативного менеджменту сучасних організацій потребує випробовування на емпіричному рівні.

Загалом, можна вважати, що монографія Б. В. Літовченка «Гуманізація менеджменту у глобальному середовищі» становить науковий та практичний інтерес і може бути корисною широкому колу фахівців – науковцям, урядовцям, підприємцям, а також тим, хто цікавиться минулим, сучасним і майбутнім менеджменту.

** Дахно Іван Іванович – доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України.*

Віктор Ладиченко *

**РЕЦЕНЗІЯ
НА МОНОГРАФІЮ І. А. КУРОВСЬКОЇ
«ДОКТРИНА ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ПРАКТИКИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ»¹**

Ладиченко В. В. Рецензія на монографію І. А. Куровської «Доктрина верховенства права як отражение современной практики международных отношений Украины».

Ladychenko V. V. Review on the monograph by I. A. Kurovska «Rule of Law Doctrine as a Reflection of the Modern Practice of International Relations of Ukraine».

Сучасний етап розвитку міжнародно-правових відносин вимагає від держав, які є головними суб'єктами цих відносин, будувати свою внутрішню та зовнішню політику, спираючись на принцип верховенства права. Як слушно зазначається в Резолюції «Про верховенство права», схваленій Радою Міжнародної асоціації юристів у вересні 2005 року, «верховенство права є основою цивілізованого суспільства. Воно підтримує транспарентний процес, доступний і рівний для всіх, установлюючи принципи свободи і захисту». Принцип верховенства права, поряд з демократією та правами людини, вважається одним із трьох

¹ Куровська І. А. Доктрина верховенства права як віддзеркалення сучасної практики міжнародних відносин України : монографія / І. А. Куровська; за заг. ред. О. Л. Копиленка. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2017. – 482 с.

стовпів Ради Європи¹ (далі – РЄ) та закріплений у преамбулі Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод, 1950 р. (далі – ЄКПЛ), Статуті РЄ, рішеннях Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), а також в актах міжнародного «м'якого права» головних та допоміжних органів РЄ. Принцип верховенства права слід сприймати не просто як універсальний принцип права, а як інтегральний. Завдяки його інтегральному характеру західна юридична доктрина аксіоматично сприймає принцип верховенства права як сучасний Закон Природи (*Lex Naturalis*)². Ця концепція втілена також у низці міжнародних інструментів у сфері прав людини та в інших нормативних документах і наразі розглядається як основоположний складовий елемент будь-якого демократичного суспільства.

Верховенство права в контексті сучасного міжнародного права передбачає дотримання принципу правління, відповідно до якого всі особи, установи і структури, державні і приватні, в тому числі сама держава, функціонують відповідно до законів, які були публічно прийняті, в рівній мірі виконуються і незалежно реалізуються судовими органами, і які сумісні з міжнародними нормами та стандартами в сфері прав людини. Слід також відзначити, що розвиток принципу верховенства права на міжнародному рівні обумовлений принципом верховенства міжнародного права над внутрішньодержавним (національним) правом певної держави. Без такого верховенства або «примату» міжнародного права, ймовірно, взагалі неможливо було б вести мову про існування та розвиток принципу верховенства права у міжнародному праві.

Інтеграційні процеси України в напрямі розбудови демократичної та правової держави, поступове зближення національної правової системи з державами західних традицій права обумовлюють потребу в сприйнятті праворозуміння, підходів до правових принципів, які панують у розвинутих демократичних державах світу. У цьому зв'язку проблематика впливу доктрини верховенства права в контексті сучасної практики міжнародно-правових відносин України видається однією з найбільш актуальних, оскільки має як теоретичне, так і практичне значення.

В Україні принцип верховенства права закріплено в статті 8 Конституції України, її міжнародних договорах, а його засади прямо чи опосередковано конкретизовані в правових позиціях Конституційного Суду України, чинному законодавстві тощо. Особливого значення втілення принципу верховенства права в національну правову систему набуває в умовах інтеграції України до європейських регіональних організацій та міжнародного правового простору, адаптації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС тощо. Гармонізація законодавства України до *acquis communautaire* ЄС вимагає реформування її правової системи. Найважливішим чинником такого реформування є визнання та реальне гарантування принципу верховенства права, яке можливо за сучасних умов суспільно-державного розвитку тільки в межах правової держави.

Разом з тим, слід констатувати, що й дотепер в Україні не існує загальновизнаного підходу до розуміння принципу «*rule of law*», який в українському варіанті отримав назву «верховенство права». При цьому, розкриваючи зміст принципу верховенства права, основна увага вітчизняних та зарубіжних фахівців приділяється, насамперед, належному з'ясуванню сутності поняття самого «права» у контексті принципу «верховенства права», а також визначенню співвідношення між правом і законом.

У вітчизняній юридичній науці концепції верховенства права представлені й проаналізовані в працях таких відомих учених, як В. Авер'янов, В. Бабкін, С. Головатий, А. Заєць, О. Зайчук, М. Козюбра, А. Колодій, О. Копиленко, Н. Оніщенко, М. Орзіх, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Селіванов, С. Серьогін, О. Скрипнюк, В. Тертишник, Ю. Шемшученко, Ю. Тодика, В. Шаповал, С. Шевчук та інші. Проте, варто зауважити, що

¹ Доповідь Венеціанської Комісії «Про верховенство права» [Електронний ресурс] / Venice Commission: the Rule of Law (25 – 26 березня 2011 р.). – Режим доступу: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e)

² Parliamentary Assembly of Council of Europe. The principle of the Rule of Law. Resolution 1594 (2007) [Електронний ресурс] / Text adopted by the Standing Committee acting on behalf of the Assembly on 23 November 2007 (see Doc. 11343, report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights). – Режим доступу: <http://www.assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewPDF.asp?FileID=17613&Language=EN>

осмисленню принципу верховенства права присвячено переважно наукові статті. Винятком є видана в 2006 році в трьох книгах монографія С. Головатого «Верховенство права», фундаментальна праця відомих учених Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України «Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики» (за загальною редакцією Ю. С. Шемшученка), що вийшла друком наприкінці 2008 року, а також монографічне дослідження С. В. Серьогіна «Верховенство права в Україні: проблеми розуміння та застосування», видана у 2014 році, яке продовжує наукові дослідження минулих років, істотно доповнюючи та збагачуючи їх.

Таким чином, розробка загальної теорії верховенства права, пристосованої до сучасної практики міжнародно-правових відносин України, сьогодні є вкрай актуальною.

У цьому зв'язку монографічне дослідження І. А. Куровської є своєчасним та затребуваним у теоретичному і практичному плані. Зокрема, в умовах конституційних змін, а також гармонізації законодавства України до *acquis communautaire* ЄС та поступового зближення національної правової системи з країнами західних традицій права.

Поставивши за мету комплексно дослідити доктринальні та нормативно-правові підходи до змістовного навантаження принципу верховенства права, проаналізувати відповідні міжнародно-правові акти, чинне законодавство України, рішення Конституційного Суду України щодо тлумачення принципу верховенства права, у монографії автор не тільки розкриває наведену проблематику через призму теоретичних питань ролі та значення доктрини верховенства права в сучасному міжнародному та європейському праві, а й аналізує діюче законодавство, проекти деяких нормативних актів – тобто робить спробу відобразити крім теоретичного ще й практичні – міжнародно-правові та конституційно-правові аспекти досліджуваної проблематики.

Цілком закономірно, що серед проблем правового регулювання та дотримання принципу верховенства права у правозастосовній діяльності, насамперед в Україні, автором монографії приділено основну увагу висвітленню сучасного стану відповідності української внутрішньодержавної політики європейським стандартам верховенства права.

Дослідником аргументовано доводиться, що незважаючи на спільне дотримання принципу «верховенства права», багатоманітність термінології і розуміння зазначеного терміну в Раді Європи, а також різними державами-членами ЄС призводить до певної плутанини. Зокрема, французьке поняття «*Etat de droit*» («правова держава»; німецькою мовою – «*Rechtsstaat*») часто використовується, але не завжди відображає англійське поняття «*Rule of Law*» («верховенство права»), якому адекватно відповідає вираз «*prééminence du droit*», що відображений у французькій версії Статуту РЄ, а також у преамбулі Європейської Конвенції із захисту прав людини і основних свобод та прецедентному праві ЄСПЛ. Автором звертається увага також і на те, що в деяких молодих демократичних державах Східної Європи основною тенденцією юридичної думки у розумінні терміну «*Rule of Law*» стає його розуміння як «*supremacy of statute law*», російською – *верховенство закона*. При цьому автор, виходячи з аналізу резолюцій Парламентської Асамблеї РЄ наголошує, що переклад «*Rule of Law*» як «верховенство закону», а не «верховенство права» призводить до істотних проблем, оскільки в деяких країнах у теорії та практиці все ще присутні традиції тоталітарної держави, які суперечать принципу верховенства права. Крім того, автором здійснено ґрунтовний розгляд та всебічний аналіз сутності, головних елементів поняття-принципу «верховенства права», а також дослідження сучасних підходів до його визначення і розуміння в Україні та ЄС.

Досить детальна увага у роботі приділена питанням втілення доктрини верховенства права в практиці міжнародних (зокрема, Міжнародного Суду ООН) та європейських судових інституцій (ЄСПЛ, Суд ЄС). Крім того, значна увага в монографії, що рецензується, приділяється й онтологічному розумінню ролі і місця цього основоположного принципу міжнародного права в міжнародно-правовій практиці (зокрема, у міжнародному договірному процесі, міжнародному звичаєвому праві та конституційному праві деяких зарубіжних країн).

При обранні теоретико-методологічних засад дослідження доктрини верховенства права як віддзеркалення сучасної практики міжнародних відносин України автор вибудував

підходи до аналізу сучасного стану тих чи інших політико-правових процесів в Україні, у тому числі стану правового забезпечення та дотримання принципу верховенства права у правозастосовчій діяльності, зокрема, в інтерпретаційній діяльності Конституційного Суду України.

Окрім суто теоретичного доробку, монографія також містить цілу низку практичних пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства у сфері конституційного закріплення принципу верховенства права та механізму його дотримання в контексті міжнародних зобов'язань України.

Автором опрацьовано широке коло наукової літератури як з проблем міжнародного права, конституційного права, теорії держави і права, так і з інших галузей науки, які вивчають дотичні до досліджуваної проблематики питання. Наведене сприяло об'єктивному і комплексному дослідженню теми монографії. Робота також вирізняється охопленням значного фактичного матеріалу та високою інформативністю.

У цілому відзначимо, що рецензовану роботу виконано на високому фаховому рівні, що засвідчує професійну зрілість автора. Монографія Куровської І. А. є актуальним комплексним міждисциплінарним дослідженням із сучасного міжнародного права, конституційного права, теорії держави і права. Цінність цього дослідження для суспільства полягає у підвищенні рівня обізнаності громадян з проблемами праворозуміння та дотримання верховенства права в контексті міжнародного та внутрішньодержавного права і практики його реалізації, а також глибини усвідомлення важливості цієї проблеми, що відображає суспільний вимір наукової роботи. Монографія розрахована на народних депутатів України усіх рівнів, правників та держслужбовців відповідних міністерств і відомств, студентів, курсантів, слухачів навчальних закладів юридичного профілю, викладачів, ад'юнктів, аспірантів. Вона буде корисною і цікавою й для широкого кола читачів, які цікавляться проблемами міжнародного права.

** Ладиченко Віктор Валерійович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України.*